

Prieskum a reštaurovanie olejomalby na plátne: „Zimná krajina s hradom“ od neznámeho nemeckého majstra

Alena Fecskeová, Luboš Machačko

Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování

KLÍČOVÉ SLOVÁ | olejomalba – 19. storočie – krajina – Galerie Moderního umění v Roudnici nad Labem
KEY WORDS | oil painting – 19th century – landscape – Gallery of Modern Art in Roudnice nad Labem

SURVEY AND RESTORATION OF THE OIL PAINTING ON CANVAS "WINTER LANDSCAPE WITH A CASTLE" BY AN UNKNOWN GERMAN MASTER

This article is concerned with the restoration of the oil painting on canvas "Winter Landscape with a Castle" from 19th century by an unknown German artist. The painting is now stored at the Gallery of Modern Art in Roudnice nad Labem. The first part of the article discusses used examination methods and the second part describes the process of the restoration of the painting.

Úvod

Obráz „Zimná krajina s hradom“ inv. č. O742, ktorý v súčasnosti patrí do zbierky Galerie Moderního umění v Roudnici nad Labem, sa jej súčasťou stal pravdepodobne v roku 1910, kedy významný zberateľ umenia August Švagrovský daroval mestu viac než 300 obrazov, aby mohlo zriadiť galériu. Na počesť svojho zakladateľa bola pomenovaná Mestská galéria Augusta Švagrovského.¹¹

Obráz je približne datovaný do 19. storočia a jeho autorom je neznámy nemecký majster, ktorý pravdepodobne žil a tvoril na dnešnom území Českej republiky, je totiž známe, že August Švagrovský bol veľkým podporovateľom a mecenášom českých a v Česku tvoriacich umelcov.¹²¹

Obráz bol v pravom dolnom rohu v laku signovaný jednoduchým monogramom „MK.“, avšak ani v rámci uskutočneného prieskumu nebolo možné presne určiť jeho autorstvo.

Reštaurátorský zásah bol prevedený na základe havarijného stavu obrazu na Fakulte restaurování Univerzity Pardubice v období január–august 2018.

1 | Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem. *Dějiny galerie*, <http://www.galerieroudnice.cz/d%C4%B9jiny-galerie.html>, cit. 20. 10. 2018.

1 | Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem. *August Švagrovský*, <http://www.galerieroudnice.cz/august-svagrovsky.html>, cit. 20. 10. 2018

Obr. 2 Monogram „MK“, nachádzajúci sa v pravom dolnom rohu. Foto: A. Fecskeová

Obr. 1 Zimná krajina s hradom, stav obrazu pred reštaurátorským zásahom. Foto: A. Fecskeová

Popis diela a jeho umelecko-historická charakteristika

Výjav na obraze zachytáva zasneženú krajinu so zrúcaninou hradu v pozadí. Ide o typický námet romantickej maľby 19. storočia, čo dokladá napríklad aj cyklus Karla Hynka Máchy „Hrady spatřené“, ale tiež séria pohľadov na stredoveké hrady od Karla Postla. Na reštaurovanej maľbe je v pozadí pravdepodobne zachytená zrúcanina hradu Helfenburg, túto domnienku podporuje fakt, že pri prieskume pri bočnom razantnom osvetlení bol na jednej z líš napínacieho rámu nájdený nemecký nápis „Eine Parthie“³¹ bei Helfenburg“.

Samotný výjav je čiarou horizontu rozdelený na dve približne rovnaké časti, na časť oblohy s dramaticky namalovanými mrakmi, ktoré by mohli predpovedať sneženie a samotnú zasneženú krajinu. Krajinu maliar rozdelil na dve časti potokom, ktorý vedie približne stredom obrazu a stráca sa za vysokým brehom. Dominantou ľavej strany obrazu je osamotená usadlosť sčasti zakrytá stromom v popredí, s pravou časťou obrazu ju spája drevená lávka vedúca ponad potok. Pravá strana obrazu sa otvára do okolitej krajiny, s úzkym chodníkom vedúcim k ďalším obydliam, nad ktorými sa týči nejasný obrys zrúcaniny hradu. Jedinou štafážou obrazu je postava s naloženým košom smerujúca po chodníku smerom k obydliam.

Popis stavu obrazu pred reštaurovaním

Obraz sa pri prebratí nachádzal v havarijnom stave. Plátno bolo uvoľnené z napínacieho rámu, v dôsledku čoho sa obraz celoplošne zvilnil. Jeho povrch bol pokrytý mastným a prachovým depozitom a zažltnutý lak výrazne menil farebnosť maľby. Na rube obrazu sa nachádzalo niekoľko starších záplat (celkom päť o rozmeroch 53 × 16,5 cm; 21 × 19 cm; 5 × 4 cm; 6 × 5,5 cm a 5,3 × 4 cm), ktoré zaistovali trhliny v plátne. Jedna z väčších trhlín, v tvare písmena U, v oblasti oblohy podlepená nebola, je preto možné predpokladať, že vznikla až po minulom reštaurátorskom zásahu. Obraz bol po obvode prelomený vnútornými hranami napínacieho rámu.

Farebná vrstva bola v miestach so silnejším nánosom výrazne skrakelovaná. Podkladová vrstva sa v porušených miestach drobila, jej súdržnosť aj adhézia k povrchu bola malá. To mohlo byť spôsobené podielom barytovej bieloby, ktorú podklad obsahuje. Barytová bieloba môže vplyvom svetla kriedovatieť.¹⁴¹

Plátenná podložka je veľmi tenká s riedkym tkaním, preto podklad prešlúpil aj na rubovú stranu obrazu.

Reštaurátorský prieskum

Pred reštaurátorským zásahom bol prevedený rozsiahly neinvazívny a invazívny prieskum diela, ktorého cieľom bolo stanoviť stav dochovania obrazu, druh a rozsah poškodení, prípadne určiť techniku maľby

3 | Druhé slovo nápisu sa podarilo rozlúštiť až po pripomienke PhDr. Zdeňka Váchu, že by sa mohlo jednať o slovo „Parthie“, ktoré bolo v názvoch krajinomalieb bežne používané. Následná konzultácia s Mgr. Petrom Kopiczkou (1. 10. 2020) potvrdila tento predpoklad.

4 | Eva Šimůnková – Tatiana Bayerová, *Pigmenty*, Praha 2014, Biele pigmenty s. 23–37.

a niektoré z použitých materiálov. Prevedená chemicko-technologická analýza pomohla bližšie určiť použité pigmenty. Metódy prieskumu použité pri skúmaní obrazu sú podrobnejšie opísané v nasledujúcej časti.

Metódy prieskumu

Obraz bol podrobený viacerým prieskumným metódam a to ako neinvazívnym tak invazívnym. Z neinvazívnych metód bolo prístupné k odfoťografovaniu diela v dennom rozptýlenom svetle a razantnom bočnom osvetlení.⁵ Ďalšou neinvazívnou metódou použitou pri skúmaní bola fotografia UV luminiscencie obrazu.⁶

Pri invazívnom prieskume⁷ obrazu pomocou optickej mikroskopie boli použité vzorky odobraté z farebnej vrstvy a plátna, tie boli skúmané pod optickým mikroskopom OPTIPHOT2-POL (Nikon, Japan) pri zväčšení 50x, 100x a 200x v dopadajúcom aj prechádzajúcom bielom svetle, v UV žiarení (330–380 nm) a modrom svetle (450–490 nm). Ďalej boli vzorky skúmané pod stereomikroskopom SMZ 800 (Nikon) pri zväčšení 10x a 30x v bielom dopadajúcom svetle.

Následne boli vzorky skúmané pomocou rastrovacej elektrónovej mikroskopie s energiodisperzným analyzátorom (SEM-EDX). Použitím tejto metódy bolo určené približné prvkové zloženie vzoriek odobraných z farebnej vrstvy. Analýza bola prevedená na elektrónovom mikroskope MIRA 3 LMU (Tescan) s analyzátorom EDS (Bruker) a vyhodnotená pomocou programu Quantax 2000 (Bruker).

Posledným prieskumom bolo odobranie sterov pre mikrobiologickú analýzu. Stery boli prevedené z lícu aj rubu obrazu sterilným vatovým tampónom a odoslané na rozbor na Katedru biologických a biochemických vied Univerzity Pardubice.⁸ Častice zo sterov boli kultivované po dobu piatich dní pri laboratórnej teplote na živnej pôde MALT. Po kultivácii boli kolónie mikroorganizmov preočkované na ďalšiu živnú pôdu a identifikované pomocou makroskopických a mikroskopických morfológických znakov.

Vyhodnotenie prieskumov

Pomocou prieskumu pod bočným razantným osvetlením sa zlepšila čitateľnosť nápisu na jedenej z líšt napínacieho rámu, ktorý bol objavený pri mechanickom čistení. Nápis bol v nemčine a znel „Eine Parthie bei Helfenburg“. Nápis pravdepodobne popisuje výjav na obraze. V Česku sa nachádzajú dva hrady s názvom Helfenburg, jeden v blízkosti Bavorova a druhý u Úštěku pri Litoměřicih.

Výsledky mikrobiologického prieskumu ukázali zanedbateľné napadnutie plesňou *Aspergillus* a spórotvornou baktériou *Bacillus*. V oboch prípadoch došlo po kultivácii na živnej pôde MALT k nárastu jednej kolónie.⁹

5 | Pre odfoťografovanie obrazu bol použitý fotoaparát CANON EOS 60D s objektívom EF-S 17-85 mm.

6 | Obraz bol odfoťografovaný fotoaparátom CANON EOS 60D s objektívom EF-S 17-85 mm bez použitia filtra. Nastavenie: Av, denné svetlo, clona 8, ISO 400. Ako zdroj UV žiarenia slúžili UV lampy s trubicami značky Philips 18W (Trubica typ Philips TL-D18 W BLW s rubínovým sklom; vlnová dĺžka cca. 370 nm, použiteľné od 350 do 400 nm).

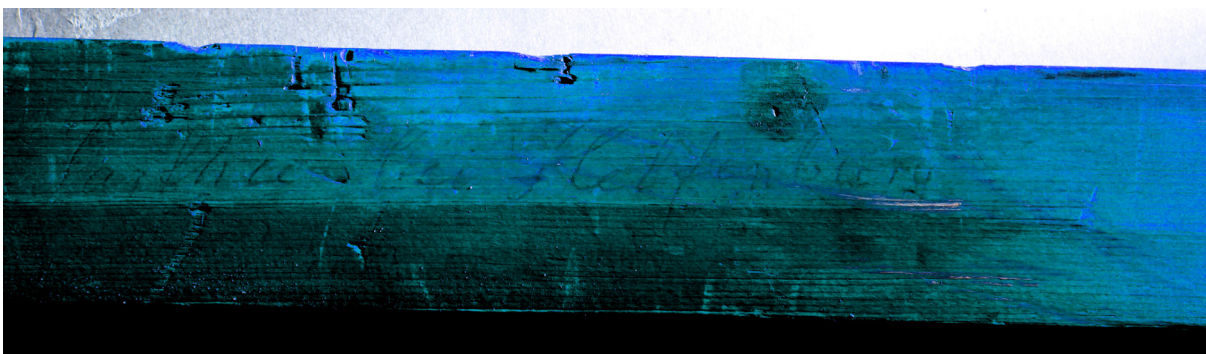
7 | Chemicko-technologický rozbor odobraných vzoriek vyhotovila Ing. Alena Hurtová z Katedry chemickej technológie Fakulty reštaurovania Univerzity Pardubice.

8 | Mikrobiologickú analýzu vyhotovila Ing. Marcela Pejchalová, PhD.

9 | Mikrobiologická správa, Ing. Marcela Pejchalová PhD, nepublikované.

Obr. 3 Detail nápisu na lište napínacieho rámu. Foto: A. Fecskeová

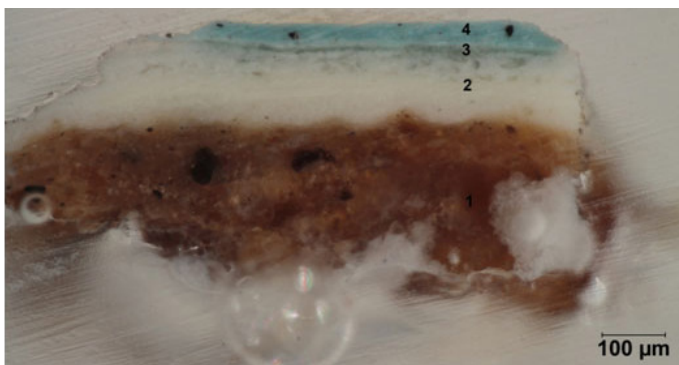

Obr. 4 Nemecký nápis nájdený na jednej z lišt napínacieho rámu. Foto: A. Fecskeová

Pomocou optickej mikroskopie vlákna, ktoré bolo najprv podrobené Herzbergovej vyfarbovacej skúške a skúške fluoroglucínom sa podarilo zistiť, že materiálom plátna je ľan alebo konope, čo by zodpovedalo dobrej pevnosti plátna aj napriek pomerne riedkemu tkaniu.

Odobrané vzorky farebnej vrstvy boli po zhotovení nábrusov skúmané pomocou rastrovej elektrónovej mikroskopie s energiodisperzným analyzátorom. Výsledky prieskumu ukázali, že podkladová vrstva je s najväčšou pravdepodobnosťou tvorená zmesou kriedy, barytovej a olovnatej bieloby a bola prifarbená prírodnými hlinkami – umbrou alebo okrom. Podkladová vrstva bola pokrytá náterom zinkovej bieloby, na ktorom sa v oblasti oblohy nachádzala tenká transparentná vrstva tvorená zmesou organických látok a zinkovej bieloby s malým prídavkom olovnatej bieloby. Modrú farbu sa nepodarilo identifikovať, z čoho môžeme predpokladať, že sa jedná o farbivo – pravdepodobne indigo. V prospech tejto teórie hovorí aj to, že pri stenčovaní lakovej vrstvy nedošlo k reakcii modrého farbiva s použitými rozpúšťadlami (isopropanol) – indigo má vysokú odolnosť voči alkoholom.¹⁰¹

10 | Eva Šimůnková – Tatiana Bayerová. *Pigmenty*, Praha 2014, Modré pigmenty s. 77–91

Obr. 5 Nábrus vzorky odobranej z oblohy v bielom dopadajúcom svetle. Foto: A. Hurtová

11 | Reštaurátorské práce boli prevedené pod vedením Josefa Čobana, akad. mal. a rest.

Bližšie skúmanie monogramu MK. prinieslo pochybnosti o jeho pravosti, pretože je možné, že bol na dielo pridaný až dodatočne. Lak, v ktorom sa iniciály nachádzali luminoval pod UV žiarením do oranžova na rozdiel od modrej luminiscencie laku použitého na celoplošné zalakovanie obrazu. Pri skúškach rozpustnosti bola odstránená malá časť laku, v ktorom bol vyrytý monogram. Následné preskúmanie miesta pod prenosnou UV lampou ukázalo, že sa pod ním nachádzal lak použitý pri celoplošnom lakovaní obrazu.

Reštaurovanie

Pred zahájením reštaurátorských prác¹¹ bola vyhotovená podrobná fotodokumentácia stavu diela a vypracovaný návrh na reštaurovanie. Následne boli odobrané vzorky vlákien a farebnej vrstvy pre chemicko-technologický prieskum, a potom bolo pristúpené ku konsolidácii uvoľnených častí maľby 10% roztokom Paraloidu B72 v toluéne pomocou štetca, a to najmä v okolí trhlín a na hranách obrazu.

Ďalším krokom bolo očistenie povrchu maľby od prachového depozitu vo vode navlhčeným vatovým zápotkom. Keďže bol obraz počas tohto procesu stále napnutý na ráme postupovalo sa pri čistení veľmi opatrne. Po očistení obrazu boli jeho hrany prelepené úzkymi prúžkami japonského papiera (Kashmir, 11 g/m²), aby pri skladaní obrazu z napínacieho rámu nedošlo k poškodeniu farebnej vrstvy. Ako adhezívum bol použitý 5% roztok Paraloidu B72 v toluéne, prelepy boli zažehlené elektrickou vyhrievanou špachtľou cez silikónový papier pri teplote cca. 63 °C.

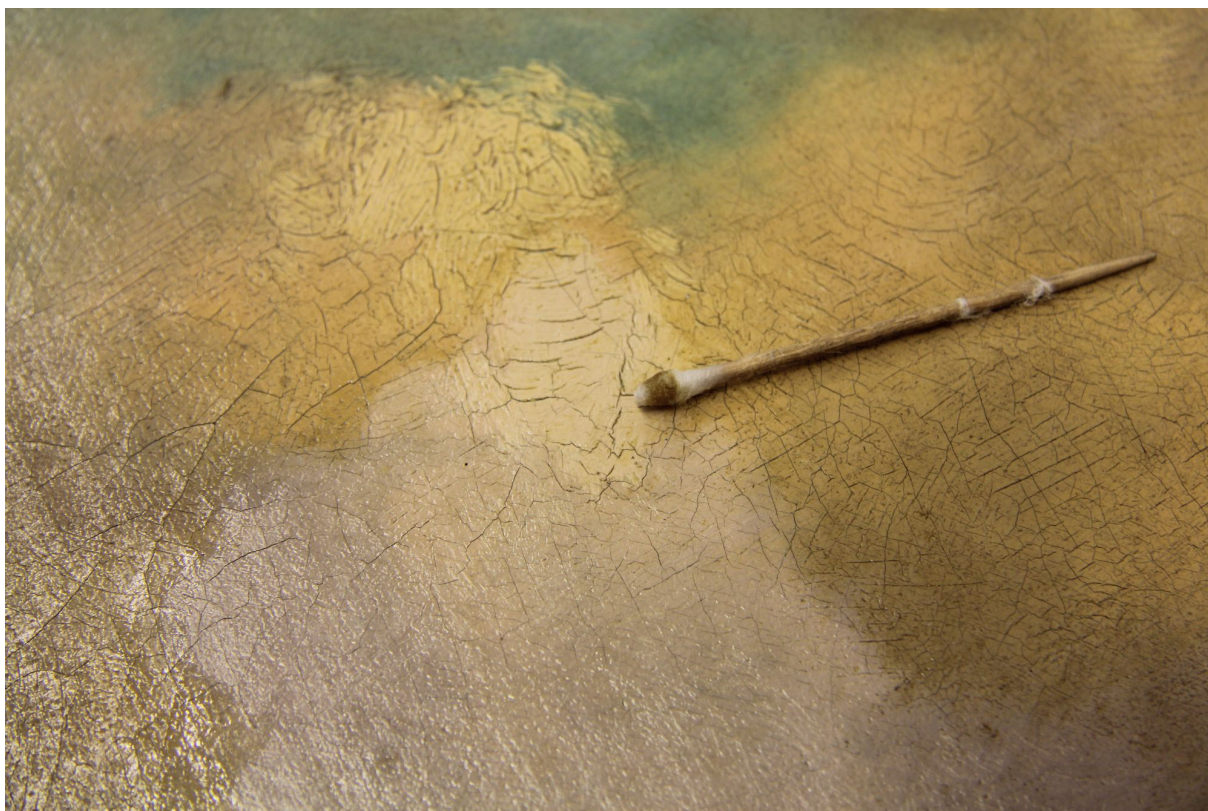
Po zložení obrazu z rámu bol jeho rub očistený najprv archívnym vysávačom, latexovými hubami Cleanmaster, skalpelom boli odstránené staršie záplaty a zvyšky lepidla po zmäkčení vodou a gélom Laponite RD. Po očistení rubu bol obraz približne 30 minút nepriamo vlhčený cez paropriepustnú textíliu Sympatex vlhkými filtračnými papiermi. Následne bol vyrovnaný za tepla na perforovanom nízkotlakovom stole.

Po vyrovaní obrazu boli vodou vlhčenými vatovými zápotkami dočistené okolia trhlín, trhliny boli následne zaistené prelepami z japonského papiera, aby mohli byť z rubu odstránené posledné zvyšky lepidla.

Pre stenčenie lakovej vrstvy bol použitý isopropanol vybraný na základe skúšok rozpustnosti organických rozpúšťadiel. Premalby a retuše boli odstránené pomocou zmesi terpentínu s etanolom v pomere 2:1 a mechanicky skalpelom alebo ihlou.

Obraz bol po stenčení lakovej vrstvy nažehlený na nové tenké ľanové plátno, pomocným adhezívom bola Beva 375 rozpustená v toluéne a lakovom benzíne. Pre väčšiu stabilitu boli medzi plátna, v oblasti trhlín, vložené záplaty z japonského papiera (Kawashahi, 35 g/m²).

Straty vo farebnej vrstve boli vytmelené svetlým voskovo-živičným tmelom s pridaním kriedy a pigmentu. Prebytočný tmel bol odstránený pomocou lakového benzínu a terpentínu, všetky tmely boli zaizolované 20% šelakom v etanole, aby sa ich povrch neporušil pri lakovaní a retušiach. Obraz bol po napnutí na nový napínací rám nalakovaný lesklým damarovým medzi lakom Lefranc Bourgeois, riedeným terpentínom v pomere 1:1. Retuše boli prevedené olejovo-živičnými farbami Schmincke Mussini. Pre záverečné lakovanie bol použitý polo lesklý lak Regalrez 1094 s malou prímiesou mikrokryštalického vosku Cosmolid H 80 pre zjednotenie retuší a ich lepšie splynutie s okolitou maľbou, lak bol nanesený striekaním pomocou air-brush.

Obr. 6 Detail stenčovania lakovej vrstvy. Foto: A. Fecskeová

Záver

Prieskum a reštaurovanie prevedené na obraze „Zimná krajina s hradom“ prinieslo nie len nové informácie o podložke obrazu a pigmentoch, ktoré maliar pri práci použil, ale tiež nové poznatky, ktoré by v budúcnosti mohli pomôcť určiť autorstvo obrazu. V priebehu prieskumu sa podarilo zistiť, že na obraze je namaľovaný hrad s názvom Helfenburg, čo výrazne zúžilo počet miest, ktoré by malba mohla zobrazovať.

Reštaurovanie pomohlo zlepšiť čitateľnosť malby, opäť odkrylo pôvodné farby a zabezpečilo, aby obraz mohol byť opäť vystavovaný verejnosti. Veríme, že informácie získané prieskumom a pri reštaurovaní diela pomôžu bližšie identifikovať zobrazovaný námet a jeho autora.

Obr. 7 Zimná krajina s hradom, stav po reštaurovaní. Foto: A. Fecskeová